

БОЯН МАНЧЕВ

**ЛОГИКА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО.
МЕТАМОРФОЗИ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА
ОБЩНОСТ И ПОЛИТИЧЕСКИЯ СУБЕКТ**

КНИГАТА Е ИЗДАДЕНА
С ФИНАНСОВАТА ПОДКРЕПА
НА ФОНД „НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ“
ПРИ МИНИСТЕРСТВОТО НА
ОБРАЗОВАНИЕТО, МЛАДЕЖТА И НАУКАТА

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на Фондация за хуманитарни и социални изследвания и издателство „Изток-Запад“.

© Боян Манчев, автор, 2012

© Фондация за хуманитарни и социални изследвания, 2012

© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-062-6

БОЯН МАНЧЕВ ЛОГИКА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР ДИМИТЪР ВАЦОВ	7
УВОДНИ ДУМИ	33
ЛОГИКА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО, I „ЕДИП ЦАР“: ЕНИГМА И ЛОГИКА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО 2003–2005	
ТРАГЕДИЯ И ПОЛИТИЧЕСКО. УВОД	41
ПЪРВА ЧАСТ. FABULA. ФИКЦИЯ И ЛОГИКА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО	
I. ТРАГЕДИЯ И РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ	47
ГЛОСИ I. ВЪРХУ МОДЕРНИЯ ДЕБАТ ЗА ПРИРОДАТА НА ЧОВЕКА	56
ГЛОСИ II. ТРАГЕДИЯ СРЕЩУ ИДИЛИЯ	65
II. ОБРАЗЦОВАТА УЧРЕДИТЕЛНА ФИКЦИЯ	67
ГЛОСИ III. КЪМ АНТРОПОЛОГИЯТА НА МИТА И КУЛТУРНАТА ИСТОРИЯ НА ТРАГЕДИЯТА	78
III. DOUBLE BIND -ЪТ НА РЕПРЕЗЕНТАЦИЯТА	96
ГЛОСИ IV. СФИНКСЪТ. КЪМ ХЕГЕЛОВОТО ПОНЯТИЕ ЗА СИМВОЛ	102
ГЛОСИ V. КЪМ ХЕГЕЛОВАТА ЕСТЕТИЧЕСКА АНТРОПОТЕХНИКА	112
ВТОРА ЧАСТ. CONTRA-FABULA. ЕНИГМА И КРИЗА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО ТЕЗИ ЗА ЕДНА КРИТИКА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО	135
ПРИЛОЖЕНИЕ. ТЕАТЪРЪТ Е ПОЛИТИЧЕСКО ИЗКУСТВО РАЗГОВОР МЕЖДУ БОЯН МАНЧЕВ И ЯВОР ГЪРДЕВ	145

**ЛОГИКА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО, II
ФАБРИКА ЗА ЖИВОТ.
ПОЛИТИЧЕСКИ ОНТОЛОГИИ НА МОДЕРНОСТТА
2003–2010**

ПЪРВА ЧАСТ.

СУВЕРЕННОСТ И ЖИВОТ (2003–2007)

I. ПОНЯТИЕТО ЗА ГОЛ ЖИВОТ	162
II. ГОЛ ЖИВОТ И ЗАКОН: ФИГУРИТЕ НА ФЮРЕРА И „МЮСЮЛМАНИНА“	171
III. ОСНОВОПОЛАГАЩО И ПРЕКЪСВАЩО НАСИЛИЕ. БЕНЯМИНОВАТА КРИТИКА НА СУВЕРЕННОСТТА	182
IV. МЕСИАНИСТИЧНОТО СЪБИТИЕ И ОТМЯНАТА НА ЗАКОНА	191
V. ДЕЙСТВИТЕЛНОТО ИЗВЪНРЕДНО ПОЛОЖЕНИЕ	199
VI. СВЕТОВНАТА ГРАЖДАНСКА ВОЙНА	205
VII. СЛЕДИСТОРИЧЕСКО БЕЗДЕЛИЕ И ПОЛИТИЧЕСКО ДЕЙСТВИЕ	210
VIII. ОТВЪД МИТИЧЕСКОТО ПОЛИТИЧЕСКО. ЗАКЛЮЧЕНИЕ	216

ВТОРА ЧАСТ.

КРИЗА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО И ПОЛИТИЧЕСКИ СУБЕКТ (2008–2010)

I. КРИЗАТА НА ПОЛИТИЧЕСКИЯ СУБЕКТ. СУБЕКТ–СЪБИТИЕ И ПОЛИТИКА НА МЕТАМОРФОЗАТА	223
II. ПОТЕНЦИЯ, ЕКСПЛОАТАЦИЯ И СЪПРОТИВА НА ТЕЛАТА – СУБЕКТИ. ЗА ЕДНА УСТОЯВАЩА ТРАНСФОРМАЦИЯ	234

ПРИЛОЖЕНИЕ. СИЛИ НА ПОЛИТИЧЕСКОТО.

РАЗГОВОР МЕЖДУ ДИМИТЪР ВАЦОВ И БОЯН МАНЧЕВ	251
--	-----

ЦИТИРАНИ СЪЧИНЕНИЯ

295

УПОРСТВОТО НА КРИТИКАТА И СУВЕРЕННОСТТА

КРИТИКА И РЕАКТИВЕН КАПИТАЛИЗЪМ

Критиката е винаги повече или по-малко параноидно занимание, защото трябва да е *несвоевременна и навременна* едновременно.¹

Несвоевременността е нейно иманентно условие. Критикът е длъжен да поддържа „патос на дистанцията“ спрямо своето време, той на практика трябва да прекъсне пулса на актуалността, да пренебрегне нейните непосредствени императиви, да се откаже от бърза реакция и така да рискува да остане „неадекватен“ на времето.² Само тази *дистанция* обаче може да му позволи „да хване“

¹ Настоящият първи параграф на този текст реконтекстуализира редица класически и съвременни схващания за *критиката*, както и за съвременната ни ситуация, като *наивно* ги впише в собствен език и позиция. „Наивността“, която следва да бъде схващана като не-стриктна (без позовавания) и свободна перифраза на познати неща, е неизбежна черта на всяко *директно* говорене, на всеки перформатив, опитващ се *декларативно* да каже как *сега* стоят нещата. Тук тази „наивност“, която е нарочно търсена, само частично ще бъде релативизирана чрез бележки под линия, за да избегнем самозабравянето на „директния език“. Така настоящата *разкрасеност* на критиката „между несвоевременност и навременност“ заемам като мотив от прекрасното есе на Уенди Браун *Несвоевременност и точност: критическата теория в мрачни времена* (Браун, У. *Отвъд толерантността и оскърблението: Бъдещето на политическата теория*, Жанет 45, Пловдив, 2011). „Параноидността“ пък е мотив, който заемам от настоящата книга на Боян Манчев, с която настоящият предговор се опитва пряко да диалогизира.

² Критическата позиция, която поддържам, е, разбира се, ницшеанска: *критическата дистанция* е практическо постижение, предполагащо системно иманентно усилие – поддържане на „патос на дистанцията“, т.е. на патос по търсене и постигане на „несвоевременност“. След Ницше критиката не е и не може да бъде съзercание на света *sub specie aeternitatis*, заемане на предадена привилегирана гледна точка (Кратка, но чудесна реконструкция на този „голям“ мотив у Ницше, вж. в Хотър, Х. „Върху учението на Ницше за себенадмогването“ – *Критика и хуманизъм*, кн. 25, бр. 1/2008). Уенди Браун прекрасно формулира общия ницшеански контур на критиката днес: „Несвоевременността, разгърнатата като

пулса на времето, да очертае инертните рамки на „епохата“, да диагностицира силите, които я владеят, да види местата на нерешимост и криза, които тези сили формират, за да предложи нови решения.¹ Несвоевременността е условието на навременните, понякога – в критични ситуации – дори спешни решения. Тази несвоевременност трябва упорито да се поддържа, дори и когато ситуацията, както казват, „съвсем не е критична“. Защото няма как да разберем дали ситуацията е „критична“, няма как да диагностицираме „кризите“, ако не сме се дистанцирали от времето.

Етосът на съвременния начин на живот – на късния капитализъм – оставя все по-малко място за критика. Императивът за спешност, за бърза реакция, не оставя време за несвоевременност.

Получава се исторически парадокс: модерността се обръща срещу своя генезис, срещу критиката.

Ето един наивен разказ:

Добре известно е, че модерната рационалност се формира чрез прогресираща критика на трансцендентните гаранции на рационалността – чрез критика на религията, на произхода, на вечните ценности и т.н. Критиката подкопава вечността – трансценденцията, – за да освободи времето. Критиката на трансценденциите обаче, белязала различните фази на модерната епоха, постепенно подко-

интелектуална и практическа стратегия, далеч от това да бъде жест на безразличие към времето, е призив времето да се свери. Следователно интелектуалните и политическите стратегии на успешна несвоевременност зависят от един непосредствен ангажимент към времето във всякакъв смисъл на думата. Те се занимават с намирането на точното време и с темпото. Те включват усилия времената да се схванат чрез мислене срещу времената. Те се опитват, както Ницше казва, да „преодолеят настоящето“ чрез деформиране на „сврхоценката за себе си“, която има настоящето – преодоляване, чиято цел е да влее нов потенциал в епохата“ (цит. същ, с. 13).

¹ Да повторим известното: в линията на Кант и Фуко Модерността (Просвещението) е *критическа* епоха, защото е „епоха, самоназвала се сама“ (Фуко, М. *Просвещение и критика*, Критика и хуманизъм, София, 1997, с. 48). Това е така, защото модерната рационалност превръща несвоевременността в свое кредо – в рефлексивно изискване да се излезе извън времето, за да може времето да бъде диагностицирано и названо, но не от гледна точка на вечността, а на самото време. Този парадокс на едновременно изтегляне/наваляване във времето – тази специфична форма на параноидност – е структурно определящ за критиката като онтология на настоящето.

пава и самата себе си, защото трансценденцията, каквато се оказва всяка „чиста истина“, все едно какво е нейното въобразено съдържание, – е най-старата метафизическа фигура на конструиране на *критическа дистанция*. Разбира се, от различни трансценденции като опора за критика се възползваха още старите пророци и философите след Сократ, когато осъждаха недъзите на съвременността си и несъвършенството на отсамния свят.¹ Модерността обаче превърна критиката в свой рефлексивен залог и по различни пътища атакува „самоочевидността“ на тези стари трансценденции, за да ги замени – искайки на свой ред да заеме *критическа дистанция* спрямо тях и спрямо съвременността си, – с нови трансценденции: на чистата и универсална наука, на чистата и универсална справедливост и т.н. Същевременно, тъй като снежната топка на модерната критика вече се бе затъркаляла, не след дълго и новите „модерни“ трансценденции паднаха жертва на ожесточена критика. Къде сме сега?

Нека за момент да загърбим големите теории и да опитаме да формулираме просто и наивно практическия императив на сегашния ни всекидневен живот. Бих го формулирал така: *Бързина и коректност!* В този императив няма трансценденция, няма предварителна нормативна рамка, която да очертава сферата на коректността (бившата „отговорност“) – по-скоро коректността е функция на бързината. Коректността дотолкова е изтъняла съдържателно, че бързината често заменя всяко нейно съдържание. Да не прекъсваш комуникацията, да реагираш бързо на всеки стимул (въпрос, задача), това значи да си коректен. Щом реагираш бързо, не може да си съвсем последователен – по-скоро трябва да си пластичен. Коректността не е толкова изискване за спазване на поети преди ангажименти, колкото пластична способност да се реагира сега: без значение как точно (няма единен стандарт), дори и да сбъркаш, по-важното е да реагираш *на мига*. Ако погледнем от обратния ъгъл

¹ За трансценденцията като инстанция на критика вж. есето на Майкъл Уолзър „Пророкът като социален критик“ в: Уолзър, М. *Интерпретация и социална критика*. Критика и хуманизъм, София, 1999. Уолзър обаче се опитва да смекчи опозицията между домодерната критика, основана на трансценденция (пътят на откривателството) и модерната критика без трансценденция (пътят на изобретателството) чрез „третия път“ на херменевтичното разбиране за интерпретация. Това смекчаване е проблематично, но би било предмет на отделен анализ.

– ако погледнем от гледна точка на времето, – коректността обаче е точност: нали коректността е способност да реагираш именно в *точното* време, *на мига*? Така точността към времето отменя точността към съдържателните стандарти – коректността остава съдържателно празна, форсирана според мига.¹

Един *реактивен капитализъм*, на който, ако се поддадем на изкушението, стигаме до перверзия.² Наричам го реактивен в три значения. Първо, защото основният му принцип е този на *ускорението* (което, метафорично казано, е „реактивно“); второ, защото онова, което следва да бъде ускорено, е *реакцията* на непосредствени външни стимули; и трето, защото реактивно ускорената реакция е *реактивен* (реакционен) проект в политически план – спешността не оставя място за несвоевременност, за критика. Просто е: когато не можеш да отложиш реакцията си, губиш дистанция както спрямо стимула, така и спрямо готовите модели на поведение, според които реагираш. В ситуация на извънредно положение човек трябва да реагира бързо. Бързата реакция е инстинктивна. Дали не

¹ Подемам директно тезата за *бързината и коректността* от Милена Якимова, която диагностицира съвременната метаморфоза на модерната рационалност като „разум на неотложността“: „Актуалността като дискретност на сегашното, която иска все повече да учим, все по-бързо да забравяме и все по-малко да се обвързваме, е просто различна властова констелация, но е не по-малко власт, отколкото е универсализмът на обективирания разум. ... Проблемът е, че тази нова властова констелация още по-успешно крие себе си като власт. Да се опишат режимите ѝ на функциониране е тежка задача. Общото в тях е, че неотложността се е превърнала в тотален източник на легитимността на действието. Пред неотложността всяко искане за кохерентност, всеки апел към управленски програми и тяхното спазване стават слаби... Бъдещето престава да бъде проект и се превръща в сценарий, може би дори в набор от алтернативни сценарии, които открояват неотложното действие“ (Якимова, М. „Бавното време на теоретическия разум“ – Социологически проблеми, БАН, София, кн. 1–2, 2008, с. 127–128).

² Разбира се, анализите на капитализма през фокуса на *скоростта и ускорението*, най-вече като анализ на новите технологии и новите медии, са вече общо място в критическата философия и културната теория след пионерските работи на автори като Бодрияр, Вирлио и в по-близко време – в англо-американски контекст – Ричард Сенет. Темата за перверзността на съвременния капитализъм подемам от Манчев (Манчев, Б. *Тялото-Метаморфоза*, Алтера, София, 2007, с. 19 и сл.). Новото назоваване *реактивен капитализъм* реконтекстуализира тази линия на мислене като се опитва да даде по-ясен акцент върху властовия императив на съвременността: *бързината* или „*неотложността*“.

следва да си представим човека, поддал се изцяло на изкушението на бързината и точността, като високотехнологична и много бърза амеба?¹

Всъщност този нов императив на управляемостта – *бързината като коректност* – е същият като стария: следвай правилото! Променен обаче е начинът на неговата легитимация. Не е нужно правилото да се обосновава чрез трансценденция, чрез която да се изисква „отговорност“. Достатъчно е да се форсира ситуацията, да се доведе тя до режим на перманентна „извънредност“, за да може се разчита на некритично повторение (на „коректност“)². За онзи, който реагира, е все едно какъв точно модел повтаря – ситуацията е спешна! Повтаряш модела, който ти е най-близо, който ти е подръка, който са ти подали. *Вече не вечността, а форсираното време изисква подчинение.*

Разбира се, императивът на бързината обраства и с голям разказ – този на ефективността и успеха. Ефективността е новото трансцендентално означаващо на неолиберализма, само че това означаващо е празно. Празно е, защото липсва фиксирано означаемо – никой не ти казва какво точно значи да си ефективен или, по-точно, *в какво точно* да си ефективен (липсват общи определения в съдържателен план, няма общ образец, управленските инструкции са на парче). Тази празна рамка създава и използва илюзията за свобода – на общо идеологическо ниво всеки е оставен и дори стимулиран сам да се самоопределя, все едно как, стига да е ефективен. Затова и еманципативните социални проекти от последните десетилетия – мултикултуралистски, феминистки и т.н. – биват бързо абсорбирани в празната откъм съдържание формула на ефективността.³

¹ Амеба с технически „протези“, за да подема пак езика на предишната книга на Манчев (пак там).

² Разбира се, тези две логики на легитимация следват модела на Лиотар (Лиотар, Ж.-Фр. *Постмодерната ситуация*. „Наука и изкуство“, София, 1996), който разграничава легитимация чрез „голям разказ“ (основан на трансценденция) и легитимация чрез „перформативност“ и „ефикасност“ (без трансценденция). Тук се опитвам да покажа, че „перформативността“ и „ефикасността“ обаче се превръщат в нова „празна“ трансценденция.

³ Нанси Фрейзър сполучливо показва този обрат, при който един еманципативен проект, какъвто е феминисткият, бива абсорбиран и употребен от икономическата рационалност (Фрейзър, Н. „Картографиране на феминисткото въображение: от преразпределение към признание и от признание към представителство“. *Критика и хуманизъм*, кн. 30, бр. 3/2009).

Без да има общ образец обаче, институционализира се все повече количественото мерене на ефективността. Рейтинговите агенции мерят най-вече оборота – финансов и символен – и свързаните с „него“ разходи и ползи. Основна мяра за успешност е броят на транзакциите – на „плащанията“ и „цитиранията“ (в масовите, но и в академичните медии). От тях зависи рейтингът на отделния индивид, институция или държава – те биват записвани в CV-то им, те са мяра за надеждност. „Парите“ и „цитиранията“ са *усреднени форми на признаване*, а количеството усреднено признаване е критерий за ефективност, без значение какво точно се признава. Важен е „броят“ – той формира „рейтинга“, високият рейтинг, обратно, увеличава „броя“, и т.н. И доколкото зад тази безкрайна прогресия стои принципът на съкращаване на времето за реакция (защото именно то увеличава броя на транзакциите), се получава перпетум мобиле на ускорението: колкото повече бързина и ефективност, толкова повече бързина и ефективност. Докато някоя банка или държава не фалира. Но дори и това да доведе до световна криза като сегашната, лекът пак е същият: повече ефективност.

С този ироничен разказ се опитвам да кажа едно: модерната форма на рационалност рискува да се обърне срещу себе си. Ако модерността започва като критика – с отрязването на всякакви трансцендентни гаранции на рационалността, чрез които някой теолог или философ се опитва да впише едно-единствено „правило“ в небето на историята, – то с напредването на негативната работа на критиката все повече се оказваме въввлечени в една иманентност без тежки трансценденции, в която има все по-малко време за критика. Липсата на догматична тежест обаче не е непременно преживяване за лекота, защото натежава изискването за постоянна навременност: една лунатична форма на безсъние, на хиперактивност, на реакция във всеки миг и на всяка цена. „Кредитът“ например е образцова форма за поддържане на безсъние не просто в психологически план: откупуваш време, което, за да го изплатиш, трябва на практика да го ускориш. Така безсънието на съвременния реактивен капитализъм е форма на управляемост, защото неговата форсирана логика в съдържателен план позволява почти всичко, но не и заемане на критична дистанция спрямо актуалността. А липсата на дистанция неизбежно води до енергетично изчерпване, до невъзможност „да се събереш“, съответно до „амортизация на социално-

то въображение“ (дори и сред „професионалните“ критици, които често се увличат да критикуват спешно и на всяка цена).¹

Е, едва ли е толкова страшно! Не всички са така зомбирани. Мнозина могат и успяват да отвоюват време за практическа автономия.

И все пак, ако тази наивна стилизация хваща риска и институционалната тенденция на съвременността, тогава въпросът е как все пак са възможни социалната и теоретичната критика днес.

Като реакция на ускорението виждаме на много места да се завръщат трансценденции. Но завръщането на трансценденциите не изглежда нито социално-ефективен (първо), нито пък приемлив – етически и епистемологически – ход (второ). Второто, което всъщност е и по-важното, тук няма да обсъждам – то е твърде добре известно, макар мнозина да бързат да го забравят. Неефективността на трансценденциите пък се вижда с просто око: както т.нар. религиозни и националистически фундаментализми, така и най-обикновеният и банален консерватизъм днес на практика бързо биват абсорбирани и трансценденциите им биват въвлечени в реактивна популистка употреба. Трансценденциите или стават неефективни като трансценденции, доколкото биват въвлечени в режима на ефективността, или пък бързо биват маргинализирани. Но и друго: зад левия радикализъм, който апелативно призовава към революция, към драматично прекъсване на историята и към деструкция на капитализма и демокрацията, също прозира месианистичната фигура на трансценденцията.² И в тези случаи лявото революционно кресчендо също остава популистки и медиен фойерверк или пък бива маргинализирано. Тогава нужна ли ни е изобщо трансценденция, за да заемем критична позиция към съвременността?³

¹ Продължавам тезата на Миглена Николчина от интервюто ми с нея: „Амортизацията на въображението в критическата теория днес?“, *Критика и хуманизъм*, кн. 30, бр. 3/2009.

² Тезата за месианистичния „остатък“ в негативно-революционните критически проекти днес е развита от Манчев в настоящата книга. Ще се върна на нея по-нататък в текста.

³ Експлицитно на нужда от връщане на трансценденция, на „нов религиозен етос“ като опора на критиката настоява Деян Деянов, с което настоящото схващане за критика е в открита полемика. Вж. за неговата позиция интервюто ми с Деянов: „Върху съдбата на критическата теория в началото на XXI век“, *Критика и хуманизъм*, кн. 34, бр. 4/2010.

Задачата ни всъщност е по-трудна. Да действаме критически, без критиката да разчита на *deus ex machina*. Да се опитваме да култивираме практически своя „патос на дистанцията“, на отдръпване от непосредственото взаимодействие и отказ от реакция на всяка цена, без да се облягаме на трансценденция. В настоящата ситуация това означава на императива на бързината да противопоставим императива на целенасоченото забавяне на времето – общ императив за временно оттегляне, за печелене на несвоевременност, което да бъде изпробвано чрез различни практически стратегии и тактики. Защото еманципацията днес преди всичко е извоюване на свободно време – но не за почивка, не и за консумация, а за мислене и правене на „себе си“. Съпротивата днес е *упорство*: да не бъдеш точно това, което си, което *сега се изисква да бъдеш*.¹ В определен смисъл това означава реабилитация на бавното време на теоретическия разум за сметка на бързината на практическия.² След едно сложно смесване обаче, което днес е зад гърба ни, теорията тук вече не е „чиста теория“, основана на някаква абсолютно привилегирована гледна точка и претендираща за „извечно“ право на отсъждане. Теоретическото усилие сега следва да се мисли изцяло като практически жест, винаги рискован, защото е неоснован – жест на временно отвоюване на несвоевременност, който да позволи наново задействането на социалното въображение, на измислянето и правенето на „себе си“ в съдържателен план, отвъд императива на реактивната актуалност.

Именно на тази постоянна задача иска да даде време и място за отговори новата поредица „Критически изследвания“, където ще публикуваме едни от най-силните критически проекти в съвременната политическа философия и социална теория. Смело и по радикален начин тази задача е подета и от първата книга в поредицата: „Логика на политическото. Метаморфози на политическата общност и политическия субект“ на Боян Манчев. Водещият въпрос за Манчев е: Как да мислим и правим „себе си“ – но не просто

¹ Тук – още в заглавието всъщност – подемам една от най-важните тези на настоящата книга на Манчев: за резистентността като персистентност. Този мотив ще развия и по-нататък.

² Отново Якимова е тази, която извършва този обрат и изисква забавяне на времето като практическа нормативна реабилитация на теоретическия разум (цит. съч.).

в индивидуален план, а и в плана на конститутивната за индивида политическа общност, – без да се облягаме на трансценденция? Или, както казва той, „рисувах – отговаряйки на критическия императив, вярата в който все още води действията ни – да поставя фундаменталния въпрос за възможността за общо съществуване, без компромис с консервативните фикции за хомогенни и чисти общности“ (с. 33).

„ЛОГИКА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО“ И РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ

Издаден на много езици, вече световен учен, Боян Манчев ни предлага шестата си книга. В нея той разгръща нишки, проблеми и решения, които вече са ни познати от предишните му работи, но тук те са радикализирани и развити до нов и цялостен философско-политически проект. „Логика на политическото“ успява да постигне завидно концептуално единство – плод на дългогодишно индивидуално изследователско усилие, постоянно търсещо, инициращо и получаващо допълнително усилване от различни форми на критическа съвместност (семинари, дебати, конференции и др.). Книгата е демонстрация на изцяло иманентното практическо усилие да се прави теория днес – без предварителна априорна рамка, върху която да се надгражда догматична консистентност. Текстовете в нея често реагират на различни социални, политически, академични и културни събития – те са конкретно насочени. Онова, което ги свързва в основата си обаче, е „устояването“ на натиска („персистентността“), упорството реакцията да бъде отложена – без снишаване и без конюнктурно да се смекчава позицията, – за да се даде време за критическо преосмисляне, за съпоставяне и анализ на стимулите и дразненията, за обща диагностика на ситуацията и за изграждане на позиция. Именно това упорство като *практическа критическа нагласа* позволява бавно и постепенно зад фрагментите на съвременността (схваната не редукционистки, а в респектираща генеалогична дълбочина) да се открие общият план и да се хванат определени инертни структури и фигури на мислене, които въпреки многобройните им културни и исторически метаморфози могат да бъдат разчетени като сходящи се една към друга и формиращи единна „логика на политическото“.

И така, когато тръгваме към „Логика на политическото“, най-напред трябва да имаме предвид, че Манчев използва думата *политическо* в режим, в който тя до голяма степен се противопоставя на всекидневните (но и на т.нар. експертни) употреби на *политика*. В рамките на една вече наложила се критическа философска традиция с термина *политическо* се обозначават дълбинните условия на съвместното съществуване, спрямо които конкретните институции и форми на управление – политиката – се оказват епифеномен.¹ Така за Манчев, който тук, струва ми се, се доближава до Дериди, базисно условие на човешкото съществуване е неговата без-условност, схваната като липса на условие, като липса на каквато и да е основа или гаранция – една ситуация на изначална несигурност.² Манчев, разгръщайки двойния концептуален потенциал на етимологията на гръцката дума, нарича тази изначална ситуация на политическото „криза“ (*krisis*): както в смисъла на „нерешимост“, така и на „решение“ или „отсъждане“, което ситуацията на нерешимост изисква. Ако „кризата“ е изначалното онтологическо условие на политическото, то от гледната точка на така формулирания критически концепт всички други известни концепти за политическото, които елиминират в него момента на несигурност и го представят чрез едно „истинно и вечно решение“, ще се окажат обект на критика в книгата.

Оттук и изразът „логика на политическото“ ще има двойна перформативна функция. От една страна, с него ще бъде обозначавано политическото – *такова, каквото то най-често е, но не трябва да бъде*. Тук ще попаднат всички тотализиращи теории и фигури на мислене на политическото, както и техните – често ужасяващи – практически реализации. В противовес на тази тотализираща „логика на политическото“ обаче Манчев се опитва да даде и първи щрихи на една „контралогика“, която е и „*същинската* логика на по-

¹ Обобщение и кратка класификация на позициите, които разграничават „политическо“ от „политика“, прави Шантал Муф (Муф, Ш. „Антагонистичната политика между етиката и политиката“, *Критика и хуманизъм*, кн. 34, бр. 4/2010).

² Вж. Derrida, J. „The Force of Law. The Mystical Foundation of Authority“ – *Cardozo Law Review*, 11, 1990, pp. 941–943. Трябва да се отбележи, че Манчев се доближава до Дериди в структурния аспект на „без-основност“ на политическото, но и се отдалечава от него, интерпретирайки тази „без-основност“ в съдържателния и концептуален ключ на „общността“ и „множеството“.

литическото“ (с. 137): *политическото* *такова, каквото то все още не е, но което „предстои“* (с. 215). По същество Манчев конструира тук собствена версия на онтологическа разлика – специфична разлика между онтично и онтологическо разбиране за политическото, – без обаче да я буквализира догматично, а използвайки я като метод за „оперативна“ критика и нормативна оценка. Двете значения („две логики“) на *политическото* биват използвани, за да трасират две стратегии при изследването и два вектора на оценката на различните културни и исторически реалии и понятия, попаднали във фокуса на книгата. Едната стратегия е *негативно-деконструираща* тотализиращите им претенции, другата – *позитивно-конструиреща* техните същински потенци.

Горните разграничения биха останали твърде формални и лишени от плътност, ако не отчетем един твърде важен аспект в мисленето на Манчев. А той е, че под логика на политическото – поне в негативно-деконструиращата употреба на този термин – се разбира *логика на репрезентацията*. Темата за репрезентацията е обстойно подготвена в предишните книги и статии на Манчев, където тя е носещ елемент в разработваната от него културна теория и философия на изкуството – критиката на репрезентацията пронизва неговите добре познати на публиката и добили сериозна известност анализи на образа и тялото. Внезапно (но само на пръв поглед) тук критиката на репрезентацията става основен момент в новия му проект за политическа философия. Как и защо?

Терминът *репрезентация* при Манчев функционира едновременно с две основни, но обикновено несвързани значения – с лингвистично-епистемологичното значение на *означаване*, на логосно (символно) из(об)разяване на пред-даден денотат или конотат, от една страна, но също и в значението на политическо *представителство*, на представляване-из(об)разяване на колективното тяло на политическата общност. Вместо, както обикновено се прави, да разграничава тези два плана на значението, Манчев неслучайно непрекъснато ги свързва. Основна негова теза, пронизала и предишните му книги и вписваща се в съвременната деконструктивистка традиция на четене на знака, е, че логосният и политическият аспект на символната дейност са неотделими един от друг. Това са два структурно свързани аспекта от логиката на логоцентричната метафизика – на онто-теологията, на он-

то-фигурологията или пластичната идеология, според думите на Манчев.

Разбира се, става дума за разгръщане на тръгващата от Ницше и добре известна критическа теза, че „истината“ и „властта“ са две страни на една и съща монета. Да твърдиш, че знаеш истината за дадено нещо и че можеш еднозначно да го означиш и изобразиш, значи в същото време, че си приписваш позиция на господство – присвояваш си властта да бъдеш „представител“ на истината, „да говориш от нейно име“. Ако обаче си дадем сметка, че репрезентацията не е просто пасивно отражение на обекта, но и негово активно скулптиране и фигуриране, тогава налице е и втори аспект на власт – „представителят“ не просто си присвоява властта да говори от името на онова, което представлява, но и властно – суверенно – го моделира. Тези две значения на властта – на фигуриране и присвояване на истината – според Манчев са фундирани още от Платон в логиката на европейската метафизика, която е логика на репрезентацията (с. 48 и сл.).

Разбира се, работата, извършена от Манчев, по отношение на логиката на репрезентацията е критическа – реконструктивно-деконструираща я. Тук трябва да кажем, че в това си усилие Манчев не просто познава във фини детайли и умело използва, но и довежда често до собствения ѝ предел съвременната радикална критическа философия – тази, тръгваща от Маркс, Ницше или Батай, преминаваща през Бенямин и кулминираща в по-близко време с имената на Дерида, Лаку-Лабарт, Нанси, Негри, Агамбен, Рансиер, Лакло, Муф и други, които са и преките – в най-буквален смисъл – събеседници на Манчев.

От критическата позиция на книгата логиката на репрезентацията – на „фигурирането“ – се оказва („пластична“) идеология. Тя е идеология, доколкото и когато изобразяването е тотализиращо, доколкото (всъщност театрално) то представя „себе си“ за *per se* универсално. В различните ѝ културни модели – антични, християнски и модерни, в различните модификации на претенцията ѝ за истинност – за „автентичност“ или пък за „научна чистота“ на изобразяването, в различно скулптираните „обекти на желанието ѝ“, логиката на репрезентацията се оказва фалшива. Тотализиращите репрезентации са фалшиви, защото крият генезиса си, който неизбежно подрива и проваля тотализиращата им претенция.

Всъщност това, което тотализиращите репрезентации скриват, представяйки се за универсални (което неизбежно става чрез позоваване на „трансцендентен ресурс“ – с. 47), е именно партикуларната власт, която неизбежно е втъкана генетично в тях. Скритият властови генезис, ако бъде оголен – а това прави Манчев, се оказва брутална и неозначима сила: насилие. Веднъж оголена, логиката на репрезентацията – както на нивото на означаването, така и на нивото на политическото представителство – вече може да бъде четена като „логика на суверенността“. Доколкото и когато даден дискурс фигурира тотализираща картина на света, той си присвоява позиция на абсолютен суверенитет, на творене *ex nihilo*, т.е. позиция на господство. Това господство, в каквито и рационални и универсалистични категории да е облечено, в своя „гол живот“ се оказва чудовищно и нерационализируемо насилие, брутален предполитически кратос. В това се състои и *double bind*-а на репрезентацията според Манчев – тя проваля себе си (универсалистичната си претенция) със самото си разгръщане, логосът се връща към алогичното си и партикуларно начало със самата си артикулация. Една „логика“, перманентно подриваща себе си и започваща наново. Тази логика обаче не е невинна – логиката на суверенността е всъщност форма на биополитика, на политическо инженерство, но не с тактически, а със стратегически онтологичен обхват: онтологията е *антропотехника*, която фигурира човека, подчинявайки неговите потенци.

Трябва да подчертаем, че при Манчев критиката на метафизиката като логика на суверенността е систематично свързана с критична преработка на базисните онтологични категории на същата метафизика още от предишните му книги. До голяма степен следвайки, но и развивайки най-вече Негри и Дельоз, Манчев системно атакува онтолозиите на актуализацията, за да се опита да изтегли в противовес на тази традиция една позитивна „онтология на потенциалта“. Ето как:

Логиката на суверенността в основата си е логика на актуализацията според Манчев. Защото позицията на абсолютен суверенитет предполага *actus purus* – акт без съпротива. Оттук и „потенциалта“ като категория на европейската онтологична традиция бива мислена редуccionистки, като подчинена на актуализацията на същността – като „възможност“, която има да се осъществи, да се

актуализира.¹ Манчев демонстрира, че още при Аристотел, където тялото например продуктивно е мислено като *dunamis*, все пак неговата органична потенция е във висока степен смазана и подчинена на идеята за „чиста актуалност“ (с. 50). Напротив, през Спиноза, Шмит и Бенямин и най-вече през съвременните им интерпретации у Негри и Агамбен Манчев прекомотира категорията *потенция* като *съпротива*, при това съпротива, която има собствена интензивност, сила, енергия (с. 241). Манчев обаче се усъмнява, че логиката на актуализацията е действително изчистена от съвременните онтологии на потенцията (на Негри и Агамбен), доколкото във водещото за тях разграничение между *potentia* и *potestas*, между конституираща и конституирана власт, все още се прокрадва месианистичната идея за „учредителния момент“, за чистата актуалност, т.е. те не преодоляват напълно Аристотеловата онтологична парадигма. Или проектът за онтология на потенцията все още е отворен проект.

Както казах, контурите на собствена и позитивна онтология на потенцията вече са налице в книгата, особено във втората ѝ част. На няколко места в тази втора част те са изказани като манифестни тези – в другите текстове те по-скоро са оставени да работят латентно и така да кристализират в понятийна форма. Манчев манифестно казва: „Потенцията на живота – потенция на тялото-субект – е винаги пластична потенция. Това е *double bind*-а на потенцията. Това е точно тази пластичност, тази трансформабилност, която прави възможна производителността. Единствено тя прави възможно производството и оттам експлоатацията, както го подчертава Вирно. Но и тя прави възможна съпротивата. В степенята, в която потенцията съдържа винаги иманентен момент на съпротива, тялото-субект не може никога да бъде изцяло овладяно и доминирано. То надскача всяка тоталност: такъв е иманентният ексцес на живота, ексцесът на крайността“ (с. 246). Онтологията като политика на потенцията се противопоставя не просто на есенциалистките логики на актуализацията в теоретичен план, но и пряко на съвре-

¹ Тази критическа работа върху базисните онтологически и в частност върху „модалните“ категории изключително ни сродява с Манчев. Разработвал съм я експлицитно в първата ми книга („Онтология на утвърждаването. Ницше като задача.“ „Изток-Запад“, София, 2003), а и в по-късни работи.

менния глобален капитализъм, схванат именно като форма на есенциализираща и хомогенизираща логика на продукция-консумация. Само на пръв поглед парадоксално, според Манчев, експлоатацията се оказва като че ли не тясно икономически термин, а въпрос на есенциализация: некритично приемане на есенциалистката „логика на суверенността“, за да се спестят усилия, за да се реагира бързо, за да се отговори на спешността на форсираната актуалност: „Капиталистическият начин на производство произвежда работната сила като в същото време свежда потенцията до производителност, до „субстанция“... Впоследствие присвояването на потенцията (на живота) е първият жест на една тотализираща редукция: включително и на производството на субстанция. Защото единствено субстанцията, за разлика от потенцията, може да бъде притежавана и овладявана. Така производството на субстанция е необходимото условие за всяка експлоатация; тя е единственият начин за овладяване на потенцията, т.е. на потенцията за трансформация“ (вж. с. 236). Темите за потенцията като потенция за *трансформация* и *метаморфоза*, като за непредставимо и невъобразимо според предадена форма, респективно неконтролируемо пре-образ-уване, са ни познати вече от предишните работи на Манчев върху образа и тялото. Тук те са анонсирани директно като политически проект: „И така, да устояваме. Да утвърждаваме устояването на формите на живот *през* трансформацията, да утвърждаваме метаморфозата на субектите-политика срещу квазисубстанциалната флуидност на новите тотализиращи власти, да разтворим наново и да ре-мобилизираме трансформативната потенция на политическия праксис“ (с. 248). Политиката на *дезорганизация* на есенциалистките логики на съвременния капитализъм като ре-експроприация на органичната потенция на тялото има за свой залог свободата и справедливостта.

Този проект е апелативно силен. Затова – като критически жест на дистанциране, който отваря и хоризонт на съвместно мислене – ще си позволя да посоча ясно няколко пункта както на съгласие, така и на известна несигурност спрямо него.

Най-напред, тезата за „устояването“ („персистентността“), която си позволявам да превеждам с по-екзистенциално конотираното „упорство“ и която, следвайки Манчев, въведох още в заглавието на този текст. Изцяло в духа на критическата традиция от Ницше насам, Манчев мисли иманентността на света, неговата „материя“

като *множество* – множество от сингуларности, без каквото и да било есенциалистки предадено Единство. Ако това е така – а трудно е днес, ако не действаме догматично, да не се съгласим – и ако „персистентността“ като основен модус на практическа критическа нагласа наистина предполага отдръпване от непосредствените изисквания на актуалността, отказ от бърза реакция на всяка цена, тогава се получава един обрат. Отдръпването вече не е и не може да бъде отдръпване в „себе си“, в някаква „вътрешна крепост“, в субективното себепреживяване на индивида. Защото този ранно модерен (а преди това и християнски) еманципативен жест отдавна е усвоен от съвременния реактивен капитализъм и дори е превърнат в основна форма на блокаж на практическата автономизация на индивидите във вида на консумативен или експресивен индивидуализъм. Нещо повече, днес ние вече знаем както теоретично, така и практически, че подобна вътрешна крепост на „себе си“ няма и не може да има – тя е илюзия. Според Манчев „Очевидно субектът се появява в една предсубектна среда, но тази „среда“ не е хомогенен поток – субстанция, енергия, жизнена сила, суверенност, закон, исторически определена социална или политическа конфигурация, първична сцена – а композиционна динамика, която трябва да бъде мислена като поле от полемични сили. Това, което тук определям като „пред-субектна среда“, очевидно изхождайки от една логика на индивида, е в действителност пространство, в което протичат субективни и субективизиращи пулсации, напрежения – интензивности и сили“ (с. 231). С други думи, индивидуалното „себе си“, преди да бъде и за да може да стане „себе си“, е винаги вече разтворено в множество, в агонална общност на сили, при което събитието на консолидация на силите е събитие на субективация. Оттук „парадигмата на персистентността“, на която настоява Манчев, изисква оттегляне от егоистичното „себе си“, неговото перманентно деконструиране, за да позволи отварянето на пространство за правенето на „себе си“ в общност, за правенето на политическа общност, която е винаги в ситуация на трансформация и едва *чрез* и *във* която е възможна появата на субект – индивидуален и колективен.

Без съмнение, отворената и трансформационистка общност е силен критически контрапункт на всяко наивно, плоско и често опасно есенциализиране на индивидуализма, все едно дали то е основано в термините на „икономическия“ утилитаризъм (неоли-

берализма), на теориите за рационалния избор или на някаква месианистично-героична логика. Контурите на критическата „общност“ обаче – въпреки добре заложените аксиоматични предпоставки (множество от сингуларности, отваряне на сингуларностите една към друга, което позволява разгръщане на потенциала за метаморфоза и пр.) – струва ми се, все още не са достатъчно прояснени на настоящия етап в проекта на Манчев.

Без изобщо да подценявам вече дадените отговори (а те никак не са малко), смятам, че потенциата на този проект следва да бъде допълнително разгръзната. Възщност разгръщането следва да премине през един централен въпрос. А именно: Можем ли и следва ли да мислим *суверенност* и *справедливост*, *потенция* и *актуалност* като полярни дихотомни двойки?¹ Ако суверенността е термин, с който означаваме претенцията за еднозначно господство, за еднопосочна и неоспорима власт, то можем ли (ако да, как точно?) да си представим *справедливостта* като пространство, изцяло лишено от отношения на власт и господство?

Трудно ми е да си представя дискурс или каквато и да е практика, които да са напълно изчистени и различни от *логиката на репрезентацията*, анализирана от Манчев като *логика на суверенността*. Защото всяко наше изказване или действие, все едно дали искаме или не, актуално *фигурира* нещата, до които се отнася. И заедно с това на практика то си „присвоява“ привилегированата гледна точка, „правото“ да говори от името на онова, което изобразява. Така

¹ Манчев не провежда експлицитно такава дихотомия. Все пак не малко са местата, където подобна поляризация сякаш добива плът: „Следователно (контра-)фабулата налага да се мисли политическата потенция без суверенността. Нека в заключение наречем тази политическа потенция *demos* – потенцията за съпротива срещу автономията на суверенността. *Демосът* е това, което се съпротивява на всяка тотална актуализация на суверенността, на всяка хомогенизация на субективността/суверенността, която изчерпва хетерономията на критическото пространство“ (с. 145). Трябва да подчертаем, че противопоставянето на суверенност и съпротива е общо място на критическата традиция, изпробвано под различни форми и в редица други съвременни критически проекти (на Джудит Бъгълър, Жак Рансиер, Юрген Хабермас и др.). За потенциално по-продуктивна смятам обаче стратегията на известно разхлабване на поляризацията: демонстрацията на „момента“ на суверенност в съпротивата, както и на невъзможността за суверенност без съпротива. Впрочем множество други пасажии у Манчев ни водят в тази посока.

че според мен определена суверенистка претенция следва да се мисли като иманентна на практиката – нещо повече, тя е нередуцируема от нея. Разбира се, не става дума за тотален суверенитет, защото всяко фигуриране на света и на позицията на говорителя е крехко и случайно и защото е непосредствено оспоримо. Суверенността никога не се реализира напълно. И все пак суверенността, схваната критически ревизирано като „непълна суверенност“, като „слаба сила“, е неизтриваема от нашите практики.¹

Оттук: ако „справедливостта“ и „свободата“ са радикално другото на „суверенността“, ако ги мислим като „чисто“ прекъсване на суверенистката логика, няма ли да конструираме с това отново един утопично-идиличен и тотализиращ хоризонт, който скрито да върне на терена същата месианистично-суверенистка логика? Впрочем Манчев, чрез критиката си на революционно-месианистичните мотиви у Бенямин и Агамбен, ясно ни предпазва от подобно завръщане. Но ако се откажем от подобен ход, тогава критиката на суверенността следва да бъде ограничена – да бъде не критика на всяка форма на практическа суверенност и на всяка репрезентация, а на идеологиите, които претендират за *тотална* суверенност и *тотална* репрезентация (и именно затова са идеологии). В същото време в позитивен план критиката следва да се разбира като бавна и търпелива работа по конструиране на различни практически форми на автономия (на микросуверенност) – индивидуални и общностни, в агонален режим между тях, отвъд непосредствените императиви на реактивния капитализъм. В тази посока, струва ми се, ни повежда и Манчев, но тук допълнителната артикулация на проекта за трансформационистка общност, както и дебатът помежду ни, надявам се, предстои.

КОНЦЕПТУАЛНИТЕ ПЕРСОНАЖИ НА СУВЕРЕННОСТТА И „КРИЗАТА НА ПОЛИТИЧЕСКОТО“

Дотук се опитвах да артикулирам общата концептуална рамка на „Логика на политическото“. С този подход, ако и неговата цел да е постигането на изпреварваща текста яснота, повече или по-малко

¹ Аз бих настоявал за разграничаване между *ad hoc* утвърждаване на позиция на суверенност, която е винаги оспорима и непълно реализираща се, от претенцията за неоспорим и тотален суверенитет *per se*.

жертвах собствената генеалогична и херменевтична плътност на книгата. А текстът на Манчев демонстрира именно това: впускане в различни културни и теоретични контексти, антични и съвременни, класически или по-маргинални, без предварителна йерархия и с еднаква аналитична страст. Впрочем точно чрез радикалното навлизане в текстурата на контекста, в неговата телесна плътност и собствена интензивност, Манчев изпитва критически и същевременно оставя да се изявят „концептите“ (неговите и чуждите), да се открие „логиката на политическото“¹.

Да се проследят детайлно фините генеалогични траектории и радикалните критически интервенции спрямо понятията, със и върху които работи Манчев, в жанра на уводните думи е невъзможно. Това удоволствие ще остане за читателя.

Важно е обаче да се посочи един голям сценичен ефект, постигнат – макар и да не е заявен като преднамерена задача – от книгата. Ако „логиката на репрезентацията и суверенността“ е идеология, която театрално представя „себе си“ за *per se* универсална, тогава историята на европейското мислене може да бъде разказана като история на парадоксалните метаморфози на тази „логика на суверенността“, като *сцена* на културните и политическите ѝ персонификации. Именно това прави Манчев, като за своя разказ той избира гранични и емблематични концептуални персонажи. Сюжетът на *спектакъла* на европейската онто-теология при Манчев въвлеча множество действащи лица – от Платон до Хегел или от Курт Хилер до Янко Янев, без телеология, по-скоро като серийни манифестации на суверенността – но като че ли няколко персонажа са рамкиращи. „Логиката“ на сюжета бива структурно рамкирана от две пределно гранични позиции, от две „фигури“, начална и крайна, но не в наивно хронологичен смисъл – фигурите на Едип и на Фюрера. Те парадоксално са опосредени от фигурата на Левиатана на Томас Хобс.

Едип, анализиран през текста на Софокъл в първата част на книгата с помощта на историческата антропология на Вернан и Видал-Наке и на материалната херменевтика на Болак, постепенно е изведен от конкретния културноисторически контекст и е генера-

¹ Впрочем тук Манчев продължава да следва „метода“, който в предишните си работи сам е нарекъл *илюстрация* (вж. *Тялото-Метаморфоза*, цит. съч, с. 6–7).

лизиран до „идеална фикция“, до „образцов мит за учредяването на политическото“. Едип е тиранинът, който е междинна фигура между партикуларната митическа (наследствено-родова) власт на царя и демокрацията като политическа форма на власт, търсеща своите основания в универсалистичния разум (логос). Класическата фикция е следната: Едип учредява политическата власт като анихилира митичното чудовищно насилие (Сфинкса) – той решава енигмата на чудовището със силата на логоса. Така Едип, изглежда, е „образцов герой на антропотехниката, който фигурира безформеното чрез логоса и полага закона“ (с. 43). Същевременно обаче при Едип учредяването на политическото неизбежно се оказва именно фикция, доколкото се мисли като акт на учредяване – суверенистки акт. Тъй като суверенистският акт е неизбежно акт на партикуларно насилие, т.е. елиминирайки митическото насилие, той го замества отново с насилие (насилието на закона) и така трагически оголва *double bind*-а на политическата репрезентация. Оттук оттеглянето на Едип от властта, самоелиминиранието му като суверен, е структурно неизбежно – но не като наказание от боговете, а според иманентната логика на политическото: „оттеглянето на субекта е необходимото условие за разтваряне на празното пространство на политическото“ (пак там). Така Манчев критически преобръща основополагащата фикция на „Едип цар“ – конститутивна за политическото е не-фикцията за неговото учредяване, а за оттеглянето (де-позирането) на героя-учредител, за себе-подриването на репрезентацията.

Парадоксално фигурата на Едип се оглежда във фигурата на Фюрера от втората част на книгата. Манчев критически заема и преработва тази фигура от добре известната книга на Агамбен „*Homo Sacer*“. Един друг термин – „сврърхрепрезентация“, зает от Нанси, става основополагащ за тази критическа преработка. Нанси въвежда термина *сврърхрепрезентация*, за да опише чудовищния опит в концлагерите за тотално представяне на смъртта, за „банализирането ѝ в една технология на абсолютната видимост“, която унищожавя самата възможност за представяне, за репрезентация (с. 173). Манчев обаче разширява обсега на термина и илюстрира възможността за приложението му към самия нацистки мит и към фигурата на Фюрера, в частност. Сврърхрепрезентация след тази преработка вече обозначава режим на означаване, при кой-

то репрезентацията е така форсирана, че е степенa дистанцията между образа и изобразяването, между означаващото и означаемото – липсва посредник, медиация, т.е. репрезентация (пак там). Получава се буквално трагична радикализация на парадокса на репрезентацията, на нейния *double bind* – бруталното митическо насилие („голият“ биологически живот) и насилието на закона при Фюрера“ постоянно и *непосредствено* преминават едно в друго – принципът на абсолютната суверенност е чудовищно форсиран. Огледален, т.е. обърнат образ на фигурата на Фюрера, е фигурата на концлагериста (мюсюлманина) – там става дума за „закон, който е абсолютно неразличим от голия живот“ (с. 179), дори биологичната съпротива е степенa от и във суверенността, „голият живот в лагера сякаш представлява негативен субстрат на закона“ (с. 181).

Режимът на свръхрепрезентация по същество е според Манчев тотална имплозия на принципа на репрезентацията. Оттук и директната му критика към Агамбен, който вижда в позицията на „мюсюлманина“, която е точката на негативност на суверенността, също и месианистичен шанс за прекъсване на „логиката на суверенността“. Манчев се противопоставя на апокалиптичните и месианистичните визии, според които суверенността следва да бъде форсирана до своя предел, за да прекрати сама себе си. Точката на негативност, до която тя стига през примера на концлагерите, не дава шанс за ново начало, а е директна загуба на възможност за означаване, „самозаличаване на епистемологическия режим на самия Агамбен“, но и на епистемологическия режим на критиката изобщо (с. 198).

Логиката на суверенността колабира и при Едип, и при Фюрера, но по два различни начина. В случая с Едип това, което колабира, което се самоелиминира, е суверенността – Едип не може да е абсолютен суверен, защото е човек, защото силата (потенцията) му е крехка, тя не е чиста актуалност. Самоелиминирането на суверенността връща политическото към състоянието на основополагащата го *криза на политическото*, към потенциата като множественост. При Фюрера, обратно, това, което се самоелиминира, е потенциата на политическото, крехката и множествената му сила – парадоксално, в режим на свръхрепрезентация се оказва, че не само концлагеристът, но дори и Фюрерът не е човек, не е „себе си“, не е дори собственото си тяло, доколкото даже тялото на Фюре-

ра е част от свръхинтензифицирания режим на суверенността и в „чистата“ актуализация то губи собствената си потенциалност. Режимът на свръхрепрезентация елиминира политическото, неговата потенциалност, въвеждайки го в ситуация на перманентна и тотална (можем да добавим, тоталитарна) *политическа криза* – криза на кризата, „криза на самите основания на политическото“, т.е. на възможността за критика. Затова струва ми се, Едип и Фюрера могат да бъдат мислени при Манчев като начална и крайна точка – като позитивна и негативна поляризация – на логиката на политическото като суверенност.

Между тези две фигури на политическото – началната и крайната фигура – по особен начин застава и посреднички фигурата на Левиатана на Томас Хобс, т.е. модерната идея за представителна демокрация, основана върху обществен договор. Без да пази представителната демокрация като сакрална мантра, Манчев подхожда радикално и ни представя нейната „тъмна страна“, която стои латентно в генезиса ѝ и отвътре застрашава проекта на Модерността. С помощта на вече познатите ни критически съюзници – в случая най-вече Бенямин и Дерида – Манчев демонстрира *double bind-a* на репрезентацията и при Хобс: „Целта на политическия договор според Хобс е да се избегне бруталното неконтролируемо насилие – да го наречем с неговата дума *терора* – на природното състояние, състоянието на война на всички срещу всички. Но договорът, който поставя начало на културата, не може да изличи насилието. Той единствено го организира и тотализира, инкарнирайки го в чудовищната фигура на Левиатана, предизвикваща *страх и трепет*. Суверенът става монополист на насилието... Така Левиатанът предизвиква *терор*, но този път това е *легитимният терор на закона*“ (с. 183–184). Митическото насилие, което общественият договор следва да елиминира, се възражда и усилва в новия суверен – държавата. Така Манчев ни показва един от рисковете на представителната демокрация – принципът на суверенитета, от който всеки индивиди се отказва, сключвайки доброволно обществен договор – да се окаже хиперболизиран и тотализиран в лицето на новия суверен, който има тоталната власт да репрезентира „народа“. Пример за такава тотална репрезентация – за свръхусилване на етатистката власт и за тотално заглушаване на потенциала на множествеността – според

Манчев е *комунистическият* експеримент на ХХ век, който той разглежда като трагична поляризация на принципа на суверенността и репрезентацията, като разгръщане на „тъмната страна“ на Хобсовата и по-общо на модерната идея за политическо представителство.

Да обобщим: Манчев вижда основния риск днес във възможността за негативна поляризация на принципа на суверенността в режим на свръхрепрезентация. Свръхрепрезентацията – в опита на нацизма, но и на комунизма – анихилира *double bind-a* на репрезентацията, иманентната за нея възможност за вътрешно прекъсване и самоелиминиране. Това, което бива елиминирано в режим на свръхрепрезентация, е конститутивната за политическото негова иманентна криза, което елиминиране отваря пространство на криза на кризата, за политическа криза. Симптоми за подобно свръхусилване на принципа на суверенността Манчев вижда и в съвременната „война срещу тероризма“, която прави от „извънредното положение“ свой перманентен принцип и дори на практика връща определени „концентрационни“ форми (*Гуантанамо*). Огледална форма на свръхрепрезентация обаче е и самият тероризъм, който отново радикализира принципа на абсолютния суверенитет. Тук (макар Манчев да изхожда от традицията на лявата и радикална политическа философия) особено важен ми се вижда неговият обрат спрямо радикалната традиция, а именно, критиката му към онези негативни онтологии и политически концепции, които привилегируют негативния момент на революционния терор в противовес на логиката на суверенността и с това възпроизвеждат и усилват същата тази логика.

Проектът на Манчев е действително радикален. Той е изпълнен в критическия жанр на *предизвикателство* към мисленето, което отваря пространство за теоретично и социално въображение без да се бои, че може да засегне инертните и вземани за самоочевидни нормативни структури, на които всекидневно се облягаме. Този подход понякога води и до свръхстилизиция, до хиперболизиране на риска и „тъмната страна“, които дебнат в понятията и институциите, чрез които мислим и управляваме „политическото“. Ефект на такава свръхстилизиция може да се получи – нека подчертая, че Манчев не прави експлицитно това, – ако сведем модерната идея за представителна демокрация до Хобсовия Левиатан и до тен-

денцията за абсолютизиране на етатисткия и институционален суверенизъм. Подобен прочит обаче може да ни попречи да видим критическите бариери, институционализирани в мисленето и практиката на представителната демокрация след Хобс, каквито са разделението на властите, мандатността и т.н., които блокират монополизирването на суверенитета и пазят множествеността и отворения достъп до критически ограничените „позиции“ на суверенност. Провокацията на Манчев обаче е особено важна с това, че, от друга страна, тя показва и несамодостатъчността на тези негативни институционални бариери и изисква постоянно упорство и критическа будност, които да не позволяват тяхното „прескачане“ в реактивна ситуация на спешност, на перманентно „извънредно положение“, в каквато съвременният реактивен капитализъм има тяга да ни вкарва.

Всъщност, ако трябва да обобща опасението си от радикалния проект на Манчев, което изказвам, за да отворя място и за продуктивна криза на мисленето в неговия смисъл, то е следното: книгата „Логика на политическото. Метаморфози на политическата общност и политическия субект“ рискува да остави впечатлението, че има такова нещо като логика на суверенността, която, подобно на логиката на капитала или на логиката на инструменталния разум, е самодействаща – сама себе си разгръща и сама себе си елиминира. Не мисля, че Манчев би подкрепил подобна теза. По-важно е да си дадем сметка за обратното: чрез неговите анализи ясно можем да видим, че подобна самодействаща логика на практика е невъзможна, че когато някой повдигне подобна претенция, той неизбежно се проваля, колкото и ужасяващи на практика да са последиците от неговия провал. И той се проваля не поради „себе си“, не защото логиката на суверенността се автодеконструира според собствените си закони, а защото бива деконструирана непосредствено от другите, от множествеността на потенциата, която е „материята на света“ по думите на Манчев. Така от работата на Манчев може да се изведе един отчетлив принцип: повдигането на претенция за абсолютен суверенитет е ясният индикатор за разпознаването на идеологическите дискурси и практики (критерий за идеологичност), на които веднага трябва критически да се противопоставят принципът и практиката на множествеността.

Въпреки че претенцията за абсолютен суверенитет е индикатор за идеологичност, все пак, както вече казах, принципът на суверенността едва ли може да бъде изчистен от нашите практики. По-скоро, ако си дадем сметка, че чист акт е невъзможен, защото интеракцията е „материята на света“, тогава бавната и търпелива работа на критиката според мен ще е в това да преосмисли в интерактивни и позитивни термини проблематиката на суверенността. Защото върху известна идея за суверенност, макар и практически винаги ограничена, моментна и несигурна, се основават всички наши понятия за субект (индивидуални и общностни, модерни и не), всяка наша идея за практическа автономия и еманципация. Със своето критическо упорство Манчев отваря наново полето за нашето теоретично и практическо въображение и за правенето на „себе си“.